

УДК 811.161. 2 (477.83/.86)

ББК 81.2. Ук-2

Мар'яна Барчук

РОЛЬ ПЕРЕМИШЛЯ У ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ГАЛИЧИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз ролі Перемишля як мовно-культурного осередку Галичині середини ХІХ століття, а також його вплив на національно-культурне відродження та розвиток нової української літературної мови даного періоду. Охарактеризовано тематику та проблематику творів головного перемишльського періодичного видання, альманаху “Перемишлянин” та його вплив на розвиток нової української літературної мови Галичині середини ХІХ століття.

Ключові слова: нова українська літературна мова, Перемишль, Галичина, альманах “Перемишлянин”

Історичні події “весни народів” 1848 року змінили долі багатьох націй Центрально-східної Європи, стали поштовхом для політичного, суспільного та культурного відродження. Для українців Австро-Угорської монархії настав час консолідації народотворчих та мовотворчих процесів, адже саме злам 40-х і 50-х років ХІХ століття мав вирішальне значення й для формування нової української літературної мови Галичини.

З двох ключових історико-культурних центрів українського мовно-культурного відродження в Галичині середини ХІХ століття – Перемишля і Львова, саме Перемишль започаткував процеси відновлення української культури після припинення „юзефінських реформ” у 1808 р. Він залишався головним осередком українського мовно-культурного життя – тут діяла друкарня, було засновано першу громадську організацію „Просвіта”, яка відігравала важливу освітньо-культурну роль, вело просвітницьку діяльність перемишльське духовенство – і в той час, коли на початку ХІХ ст. у Львові панував культурний та національний застій.

У своїх працях І. Франко неодноразово зазначав, що незважаючи на сприятливі умови, які створив цісар Йосиф ІІ, офіційно запровадивши українську мову у викладання вищої школи, українці не зуміли ними належно скористатися [6, 910]. Передусім причина полягала у помилковому трактуванні народної мови. Галицька наукова еліта розмежовувала у мові поняття високого „книжного” і низького „народного, розмовного” стилів, тому вважали українську живу мову, якою послуговувалися народні маси, непридатною для використання в культурній та освітньо-науковій сферах [1, 431]. І, хоч у Львівському університеті в роках 1787-1806 рр. номінально викладання велося українською мовою, фактично використовувалося язичіє [6, 134].

Власне у той час, коли у Львові закрилися „руські кафедри на всеучилищі” (тобто у Львівському університеті) [4], саме Перемишль став осередком розвитку української культури. На високий рівень просвітництва у регіоні піднесли митрополит М. Левицький та вчений-мовознавець, священник-крилошанин, громадський діяч та вчений-філолог І. Могильницький, імена яких передусім пов’язані з вагомим внеском

греко-католицького духовенства в громадське та культурне життя українців ще від початку XIX ст.

Ключовою складовою національно-культурного відродження мала стати нова українська мова, яка б охопила усі сфери суспільної діяльності українців Галичини. За наполегливої ініціативи І. Могильницького щодо впровадження української народної мови в шкільництво, М. Левицький у 1816 р., спочатку єпископ перемишльський, а з 1818 р. – митрополит львівський, скерував укладені І. Могильницьким листи-подання до крайових владних органів у Львові, на які вони відповіли відмовою, мотивуючи її наявністю кириличного письма та загальним знанням польської мови серед галицьких русинів. Однак М. Левицький звернувся до центральної влади у Відні й домогся згоди на скликання шкільної комісії, куди входили польські представники, а також, окрім митрополита, був залучений І. Могильницький як інспектор народних шкіл.

Висновки суб'єктивно налаштованої пропольської комісії, яка винесла негативний для української сторони вердикт, змусила М. Левицького подати до Відня черговий протест, підготовлений І. Могильницьким. Послання було проектом із 33 параграфів, у ньому послідовно доводилися права української мови на відповідне становище у регіоні та рівноцінне потрактування серед мов інших народів Австро-Угорщини з огляду на її історико-культурне та національно-суспільне значення. Врешті у 1817 р. цісарським розпорядженням було відновлено дозвіл викладання української мови у народних школах лише для галицьких українців та відкриття нових шкіл; у змішаних школах навчання надалі велося польською.

На цьому етапі боротьба за українську мову не припинилася, однак невдовзі М. Левицький відійшов від української національної справи і подвижницьку діяльність вів лише І. Могильницький. Лише згодом національно-культурний рух та прогресивні мовні тенденції поширилися й на Львів, який завдяки діяльності Головної Руської Ради та виданню газети „Зоря Галицька”, відновив динаміку мовно-культурного життя у 1848 р. [3, 145-153].

Попри те, що вже у 50-тих рр. XIX ст. центр українського культурно-освітнього життя Галичини знову перемістився з Перемишля до Львова, у місті надалі діяла друкарня, яка видавала численну, різноманітну за тематикою україномовну та релігійну періодику; щодо обсягу друкованих видань, то Перемишль поступався лише Львову, дорівнюючи натомість таким культурним центрам як Київ та Харків¹. Однак стосовно народницької орієнтації видань згаданих культурних осередків та їх впливу на творення нової української літературної мови, то саме Перемишлю належало чільне місце, оскільки навіть львівська періодика, обтяжена міжпартійною боротьбою, репрезентувала деструктивні тенденції мововжитку. На цьому тлі вирізнялася тільки перша україномовна газета „Зоря Галицька” у 1848-1850 рр., коли послуговувалася новою літературною мовою.

¹ Див. детальніше про це у нашій статті Барчук М. В. Альманах „Лірвак з-над Сяну” як пам'ятка української літературної мови XIX століття / М. В. Барчук // Лінгвістика: зб. наук. праць МОН України ; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – № 1 (22). – 5-11.

У Перемишлі ключовою складовою національного та мовно-культурного життя була подвижницька діяльність єпархіальних священиків у справі видавництва, науки, освіти, літературної творчості – І. Могильницького, Г. Гинилевича, І. Снігурського, М. Левицького, Г. Яхимовича, А. Добрянського, Й. Левицького, Й. Лозинського, Л. Данкевича, В. Гавришкевича, Т. Полянського [2] та ін., прихильників нової української мови. Їхні імена є особливо важливими для історії формування нової української літературної мови в середині XIX ст., оскільки часто позиція духовенства щодо мови на народній основі була двоїстою, що спричинювало значні суспільні та мовно-культурні протиріччя, посилювало боротьбу язиччя та нової мови.

Важливими подіями у культурному житті перемишльського осередка стали видання у друкарні перемишльської Капітули релігійних творів Д. Зібликевича, Л. Данкевича, “Науки парохіяльня на всѣ недѣли цѣлого року” Г. Паславського (1842 р. та 1946 р.) [2], твори І. Терлецького з кількатомного циклу “Подражання Ісуса Христа” (13). Осібно місце посідає видана латинкою етнографічна стаття Й. Лозинського “Руское весіле” (Ruskoje wesile) (14). Тексти чи фрагменти творів цих авторів вміщені у деяких номерах “Перемишлянина”, окремі передруки є у номерах “Зорі Галицької”. Важливу роль в суспільно-політичному житті Галичини відігравали публіковані політичні промови, зазвичай присвячені урочистим подіям, наприклад промова Й. Левицького на відкриття Руського Комітету (7), “Слово” Л. Данкевича на відкриття окружної Ради в Стрії (10). Видавано белетристичні твори – п'єса І. Вітошинського “Козак і охотник”, епічна поема А. Могильницького “Скит Манявський” (9).

Ключова роль у галицькому мовотворчому процесі середини XIX ст. належала однак періодиці. Так, надзвичайно важливими етапами у творенні нової української літературної мови був вихід першої української газети „Зоря Галицька”, виданої у Львові (1848-1850 рр.) та вихід перемишльських видань – альманахів „Лірвак з-над Сяну” (1850 р.) та „Перемишлянин” (1850-1864 рр.). Особливостям альманаху „Лірвак з-над Сяну” як пам'ятки нової української літературної мови присвячена вже згадана стаття, тож детальніше зупинимось на виданні, яке стало помітною віхою у мовотворчому процесі не лише перемишльського культурного осередку, а й усього галицького регіону – „Перемишлянині”.

Альманах-місяцеслов „Перемишлянин” став тривалим видавничим проектом Перемишльської єпархії. Відповідав за його видання директор Перемишльської друкарні Я. Досновський. Редакцію номерів здійснювали А. Добрянський, Б. Дідицький та ін. Альманах виходив протягом 1850-1864 рр. і належав до календарів-місяцесловів, популярного на той час виду періодики. В Україні, згідно зі свідченням історичних джерел, календарі як популярні книги були поширені з XVII ст. переважно в Західній Україні, і виникли з первісного додатку до богослужбових книг – т. зв. місяцесловів. Українські альманахи такого типу, які пізніше почали називати календарями, спочатку виходили нерегулярно – окрім „Перемишлянина” також видавалися „Місяцеслов” у Львові та „Поздравленіє Русиновъ” на Закарпатті, але згодом стали найпопулярнішою формою періодики, що орієнтувалася на широке читацьке коло [5, 59-70].

Популярність альманахи здобули передовсім різноманітністю тематики, зокрема у „Перемишлянині” друкувалися тексти широкого спрямування – перегляди і коментарі церковних свят, фрагменти проповідей та казань, важливі суспільно-політичні та церковні події за поточний рік, різножанрові художні твори (проза, поезія, драматургія), науково-популярні статті, публіцистика, часом офіційні розпорядження уряду, господарські поради, прикмети тощо.

Важливим спостереженням, на нашу думку, є те, що часто тексти з „Перемишлянина” передруковувала львівська „Зоря Галицька” і навпаки, що свідчить про їх актуальність, а також дає можливість говорити про спільні мовні засади та одні й ті ж особливості мови (за винятком деяких правописних норм).

Укладачі першого випуску „Перемишлянина”, що вийшов 1850 р., маючи перед собою приклад „Лірвака”, уникли чималої кількості мовних помилок – мова текстів більш впорядкована, більш однорідна, хоча в порівнянні з „Лірваком” у місяцеслові була більша кількість авторів. При порівнянні мови обох альманахів ми зауважили перевагу рис народної літературної мови саме у „Перемишлянині”, що, найімовірніше, пояснюється пильнішою редакцією А. Добрянського.

Перший випуск альманаху вмщував кілька уривків з „Истории Малороссии” М. Маркевича, статті М. Костомарова та низки польських і німецьких авторів (8). Вважаючи, що видання призначене для „высшей классы Русинов”, тобто освічених людей, що володіли іноземними мовами, видавець вмщував запозичені наукові статті мовою оригіналів, що було звичною практикою тогочасних видань поліетнічної Галичини, як і зрештою більшості видань Австро-Угорщини.

У номерах наступних років, зокрема в одній із статей (опублікованій 1858 р.), йшлося про літературні заслуги І. Котляревського як реформатора української граматики та віршування; були вмщені історичні розвідки „Червоная Русь подъ своими власными владѣтелями”, „О початку і утвржденіи Унії на русскѣи земли” авторства А. Добрянського (8), „Исторія Перемишля”; біографії церковних діячів „Мелетій Смотрицкій” (11, 12), казання „Слово Василя Лѣтньского на собранью въ Люблинѣ” (8), політичні промови „Слово казане пречестним Лукою Данкевичем к народу при заведенію Ради окружной в Стриі р. 1848” (10). Особливе місце посідає історична повість „Анастасія Лѣсовска. Роксоляна” (12, 21-55) невідомого автора, написана в манері своєрідної белетризованої хроніки. Репрезентований жанр казки – „Так свѣтъ платить”, „Мертвая Студня” (12, 55-64), „Так свѣтъ платить”, у яких відчутно мотиви народної творчості. Численні поетичні твори – „Пчола та Мотыль”, „Кто достойнѣйший”, „Снѣгъ и Сонце”, „Потѣкъ, Ставъ, Сонце” (Данкевич, 10), оригінальним твором є п’еса-поема на 1 дію „Павло и Сень” авторства того ж Л. Данкевича (10), яка характеризується різноманіттям літературних тропів та глибиною метафор; загалом зразки лірики у перемишльських друках різноманітні за тематикою: є патріотична, інтимна, міфопоетична лірика, як жанр домінує пісня.

На сторінках „Перемишлянина” вмщено панегірик „Радостное привитанье Его Цѣсарско-Королевского височества Ерц-Герцога Францъ Карля” авторства А. Могильницького (10), науково-популярні статті

„Початки до уложенія термінології ботанической руской” авторства І. Гавришкевича, „Вѣдомости звѣздарскія у сельскихъ людей” (автор невідомий); розважальні рубрики „Всячина”, „Гумор”, „Порадникъ кухенний”.

Надзвичайно велика заслуга у нормалізації текстів, що репрезентують нову українську літературну мову (на рівні граматики, лексики, стилістичних параметрів), публікованих у „Перемишлянині”, його багатолітнього редактора А. Добрянського, відомого у Галичині своєю суспільною літературною та культурно-освітньою діяльністю, який послідовно обстоював народницьку позицію. Свої погляди на власну концепцію нової літературної мови А. Добрянський втілював на сторінках альманаху. Також на добір та редакцію текстів мали вплив Б. Дідицький, Б. Леонтович, П. Леонтович та о. Й. Лозинський, прихильники нової мови (крім Б.Дідицького), які сприяли формуванню норм галицького варіанта української мови.

Роль Перемишля – старовинного історико-культурного осередку Галичини – у процесі формування нової української літературної мови та національного культурного відродження українців Галичини у середині XIX ст. важко переоцінити. Просвітницька діяльність національно свідомого духовенства та інтелігенції, активна видавнича діяльність, прогресивні громадські ініціативи перемишльського культурного осередку започаткували народотворчі процеси, стали катализатором динамічних національних, мовно-культурних, суспільно-політичних перетворень у житті українців Австро-Угорщини в середині XIX століття.

Література:

1. Грещук В. Студії з українського мовознавства : вибрані праці / Василь Грещук ; упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.
2. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни. Том II. Упорядник В.Пилипович. – Перемишль- Львів: Перемиська бібліотека, 2002. – 490 с.
3. Лесюк М. П. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму / М. П. Лесюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2003. – № 9. – 145–153.
4. Маковей О. Три галицькі граматики (І. Могильницький, Й. Левицький, Й. Лозинський) / О. Маковей. – Львів : Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1903. – 96 с.
5. Стеблій Ф. І. Предтеча „Руської Трійці” : Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. / Ф. І. Стеблій // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Шашкевичівська комісія. Бібліотека Шашкевичіани, №2 (7). – Львів, 2003. – 95 с.
6. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка. – 1976–1986. – Т. 47. : Історичні праці (1898–1913) / упоряд. та комент. Л. Г. Мостович, Ю. А. Пінчука ; ред. А. В. Санцевич. – 1986. – 108-110.

Джерела:

7. Левицький Й. Бєсѣда говорена дна 22 Маа 1848 рокѣ въ Дрогобичи при основаніи Комітета Руського / Й. Левицький. – Перемишль : Въ Типографіи соборно гр.-кат. Перемиской Капітѣлы, 1848.
8. Мѣсяцесловъ для руссиновъ на лѣто отъ Рождества Христова. – Перемишль : Б.м.в., 1850.
9. Могильницкий А. Л. Скитъ Манявскій. Пѣснетвореніе епическое основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ / А. Л. Могильницкий. – Перемишль : Книгопечатня соборной руской Капитулы, 1852.
10. Перемышлянинъ. Мѣсяцесловъ достопамятностей народныхъ на годъ 1851. – Перемишль: Типомъ собора руск. крилошанъ, 1850–1856. – 88с.
11. Перемышлянинъ. Мѣсяцесловъ на годъ 1857. – Перемишль : Соборъ Крилошанъ, 1856. – 137 с.; 1858-1860.
12. Перемышлянка. Мѣсяцесловъ русскихъ женьщинъ на годъ 1862. – Перемишль : накладомъ заведенія вдѣвъ и сирѣтъ священническихъ. Типомъ М. Дикѣвского, заимника печатни руск. собора крилошанъ, 1861. – 116 с.
13. Терлецький І. Подражанья Иисуса Христа. Книжокъ четиры / І. Терлецький. – Перемишль : Соборъ Крилошанъ, 1862. – 111 с.
14. Łozinskiy J. Ruskoje wesile / J. Lozinskiy. – Peremyszl : Typografia Władyczna gr. kat, 1835.

The role of Peremyshl (Przemysł) as linguistic and cultural center of Halychyna in the middle of the 19th century and its impact on national and cultural revival and development of the Ukrainian standard language formation in Halychyna is conducted in the article. The subject matter, problem matter of materials in important periodical, almanac “Peremyshlanyn” and also impact on evolution a new Ukrainian standard language at present period are characterized in the article.

Key words: new Ukrainian standard language, Peremyshl, Halychyna, almanac “Peremyshlanyn”

У статті здійснено аналіз ролі Перемишля як мовно-культурного осередку Галичини середини ХІХ століття, а також його вплив на національно-культурне відродження та розвиток нової української літературної мови даного періоду. Охарактеризовано тематику та проблематику творів головного перемишльського періодичного видання, альманаху “Перемишлянин” та його вплив на розвиток нової української літературної мови Галичини середини ХІХ століття.

Ключові слова: нова українська літературна мова, Перемишль, Галичина, альманах “Перемишлянин”